

Metodologija platforme za borbu protiv medijskog dezinformisanja - Raskrikavanje.rs

U metodologiji rada predstavimo osnovne principe rada platforme, uključujući: način izbora sadržaja i medija koji se prate i ocenjuju na platformi; način ocenjivanja pojedinačnih medijskih sadržaja i samih medija; korišćenje izvora za istraživanje, strukturu fektčeking analiza, kao i metodologiju za kreiranje lista medija sa upitnim kredibilitetom.

1. Izbor medija za praćenje i izvori

a. Izbor medija

Mediji koji će biti praćeni za potrebe ove platforme biraju se na osnovu dva kriterijuma: 1) čitanost medija na teritoriji Srbije, 2) plasiranje i promocija članaka i tema koji ukazuju na diskutabilnu profesionalnu etiku i standarde.

Prema prvom kriterijumu, pratiće se svi mediji koji na osnovu dostupnih podataka (www.alexacom.com i slični izvori) imaju značajnu čitanost u Srbiji. Prema drugom kriterijumu, pratiće se svi mediji za koje se pretragom online izvora ustanovi da poseduju neke od sledećih karakteristika: nemaju jasno naznačen impresum i redakciju; objavljuju sadržaje bez navođenja imena autora/ke ili jasne naznake da se radi o prenetom sadržaju; tvrdnje u člancima ne proveravaju ili ne potkrepljuju izvorima; već su dobili neku od negativnih ocena na sajtu Raskrikavanje.rs. Tokom istraživanja pojedinih tema, redakcija portala Raskrikavanje.rs će, prema navedenim kriterijumima, sužavati ili proširivati listu medija koje prati.

Osim medija, mogu biti praćeni i profili na društvenim mrežama, ukoliko svojim objavama postanu, ili pretenduju da postanu, izvor lažnih vesti ili nekog vida dezinformacija koje se mogu proširiti u javnosti.

b. Izvori za analize

Ocene na platformi Raskrikavanje baziraju se na provereni tvrdnji objavljenih u medijima i utvrđivanju relevantnih činjenica. Istraživanje kojim se utvrđuju činjenice bazira se na korišćenju kredibilnih izvora i metoda, te će svaka fektčeking analiza imati jasno navedene izvore i linkove na iste. Među izvorima koji će se koristiti u istraživanju treba istaći sledeće:

- Zvanični podaci i statistike
- Odgovori i podaci zvaničnih institucija
- Relevantni medijski izvori
- Zvanične izjave relevantnih osoba ili institucija
- Istraživanja relevantnih institucija ili pojedinaca
- Mišljenja eksperata/kinja

- Pravni akti i službeni dokumenti različitog tipa
- Vlastita istraživanja
- Drugi proverljivi i relevantni izvori

2. Struktura fektčeking analiza

Fektčeking analize predstavljaju nezavisnu proveru različitih medijskih sadržaja. Svaka takva analiza sadrži: jasno naznačene tvrdnje iz medijskih objava koje se proveravaju i ocenjuju; jasno obrazloženje ocene koja je data na osnovu utvrđenih činjenica i metodologije ocenjivanja; ocenu; link na originalni članak ili članke koji su izvor ovih tvrdnji.

Jedna fektčeking analiza može da obrađuje više originalnih članaka, ukoliko se oni bave istom temom i prenose tvrdnje jedni od drugih.

Svaki originalni članak sadrži sledeće elemente kojima se osigurava trajno čuvanje ocenjenog sadržaja u zatečenom obliku, u slučaju da se nakon provere isti ukloni ili izmeni od strane autora/ki:

- Originalni članak na stranici medija sačuvan u PDF-u, sa originalnim URL-om članka u nazivu dokumenta;
- Link na kopiju članka sačuvanu na webarchive.org.

Detaljan pregled elemenata fektčeking analize u kojoj se ocenjuju tvrdnje iz medijskog članka

1. Tvrdnja koja se ocenjuje, objavljena u članku medija koji se prati. Iz jednog članka može se uzeti jedna ili više tvrdnji. Za svaku od njih radi se provera.

U slučaju da su ocenjene tvrdnje prenesene od strane drugih medija, u svaku analizu se, pored originalnog članka, ubacuju i oni koji su preneli jednu ili više ocenjenih tvrdnji. Kada je više medija prenelo istu tvrdnju bez navođenja originalnog izvora, on se identifikuje na osnovu utvrđivanja vremena objave sadržaja. Kao originalni članak tretira se najstarija objava, koja je kasnije u celini ili delom preneti od strane drugih medija, ukoliko je to moguće utvrditi koristeći sve raspoložive poznate izvore. Obim i učestalost prenošenja tvrdnje prati se od trenutka nastanka originalnog sadržaja do trenutka objavljivanja analize, koji je jasno vidljiv (datum i vreme objave članka). Ukoliko se za tim pojavi potreba (reaktualizacija zastarele vesti, nastavak intenzivnog širenja vesti nakon objavljene analize, itd.), analiza se može naknadno dopuniti novim podacima, uz jasnu naznaku kada, iz kog razloga i na koji način je prvobitni sadržaj proširen.

Tvrdnje koje se ocenjuju biraju se prvenstveno na osnovu toga što su predstavljene kao činjenice, a njihova provera ima za cilj da utvrdi u kojoj meri one to jesu, te na koji način je informacija dobijena u kontekstu profesionalnih standarda novinarstva koji bi trebalo da osiguraju tačno informisanje. Kako se platforma bavi medijskom scenom, tvrdnje koje se ocenjuju prvenstveno dolaze od samih novinara/ki, to jest osoba koje proizvode medijske sadržaje.

Izuzetak su tvrdnje koje predstavljaju citirane ili parafrazirane izjave trećih osoba, koje takođe mogu biti predmet ocene u sledećim slučajevima:

- Izjave citirane u članku ocenjuju se onda kada predstavljaju izvor sporne tvrdnje, a **nisu kritički tretirane** od strane novinara/ke. Ako je sporna izjava prenetu u članku koji je kritički problematizuje poštujući standarde profesije, ona neće biti predmet ocenjivanja.
- Pod nekritičkim tretiranjem podrazumevamo da je 1) izjava sporna sa stanovišta utemeljenosti u činjenicama, ali se tretira kao činjenica, naročito u slučajevima kada autor/ka dalje razrađuje iznetu tezu bez provere, ispitivanja njene istinitosti i nuđenja dokaza za iznetu; 2) u slučajevima kada je izjava potencijalno štetna po određene osobe/grupe, izjava se predstavlja kao utvrđena činjenica bez kontaktiranja druge strane; 3) u slučajevima kada se radi o temi u vezi sa kojom postoji javna debata, izjava se predstavlja kao utvrđena činjenica bez navođenja ostalih relevantnih informacija, naročito ako postoje već poznate činjenice koje ne idu u prilog, ili osporavaju iznesenu tezu.
- Podrazumeva se da se, pri ocenjivanju citiranih izjava, u obzir uzimaju **izjave koje pretenduju na iznošenje činjeničnih tvrdnji**, a ne one koje predstavljaju lična mišljenja i tumačenja pojava, tj. izjave koje su jasno formulisane kao subjektivne.
- Izjava se može uzeti u obzir i onda kada se radi osobi čiji je **kredibilitet već doveden u pitanje prethodnim proverama ili odranije poznatim činjenicama**. Kredibilitet izvora se razmatra u onoj meri u kojoj je relevantan za analizu iznete tvrdnje. To su, konkretno, slučajevi kada se za primarni i nekritički tretiran izvor uzimaju osobe za koje je utvrđeno da obmanjuju javnost iznošenjem dokazano netačnih tvrdnji o temi koja se obrađuje; da se lažno predstavljaju kao eksperti/ce za određenu temu ili oblast u kojoj nemaju ekspertizu; da lažno predstavljaju svoju poziciju ili status u odnosu na određenu temu ili oblast (slučajevi kada se osobe predstavljaju kao nezavisni eksperti, iako imaju jasan i dokaziv lični interes povezan sa jednom od suprotstavljenih strana u priči).

2. Provera tvrdnje, koja uključuje primenu metodoloških kriterijuma za ocene koje se koriste na platformi, te utvrđivanje da li se (i koje) ocene odnose na izdvojenu tvrdnju. Kada se utvrdi potencijalna primenljivost predefinisanih kriterijuma, pristupa se proveru svake pojedinačne tvrdnje u skladu sa metodologijom. Primeri provere za neke od ocena podrazumevaju:

- Ako je u pitanju lažna vest, istraživanjem se utvrđuje da li su informacije iznete u izdvojenoj tvrdnji činjenice, ili se radi o netačnom navodu. Sve činjenice utvrđene istraživanjem, kao i njihov odnos prema iznetoj tvrdnji, navode se u objašnjenju.
- Ako je u pitanju **pristrasno izveštavanje**, utvrđuje se i navodi na koji način je izneta tvrdnja kontekstualizovana uz zanemarivanje ili iskrivljavanje drugih relevantnih informacija, ili na koji način je favorizovan određeni narativ u odnosu na neki drugi koji mu je suprotstavljen (propuštanje kontaktiranja druge strane; izostavljanje poznatih činjenica koje ne idu u prilog iznesenoj tvrdnji). Takođe, ako se članak služi anonimnim izvorima, a: ne nudi nikakve dokaze za njihove tvrdnje, nije eksplicitno naglašeno da je druga strana kontaktirana radi provere, ili da je informacija proverena iz bilo kog drugog izvora, ovakvi postupci se tretiraju kao oblik pristrasnog izveštavanja.
- Ako je u pitanju **manipulisanje činjenicama**, proverom se utvrđuje šta je pogrešno u načinu predstavljanja, ili interpretaciji informacije koja sama po sebi ne mora biti netačna.
- Ako je u pitanju **spin**, proverom se utvrđuje veza između tvrdnje koja se objavljuje i nekog drugog događaja ili vesti, što može uključivati i pregled drugih izveštaja istog medija o temi, pojavi, ili akterima koji se nalaze u takvoj vezi. Primer su slučajevi kada postoji aktuelna tema ili izveštaj nepovoljan po određene aktere, koji se u potpunosti zanemaruju na datom mediju, ili im se ciljano umanjuje značaj; dok se istovremeno plasiraju sadržaji i izveštaji sa obrnutim predznakom (povoljni po date aktere, nepovoljni po suprotnu stranu).

Svi nalazi do kojih se dođe proverom, a koji su relevantni za ocenu proverene tvrdnje, jasno, detaljno i precizno se predstavljaju u analizi obrađenog sadržaja. Sve naknadne informacije (saznanje o novim činjenicama, objavljivanje demantija od strane analiziranog medija, uočene izmene originalnog sadržaja nakon objavljivanja analize, novi podaci o širenju originalne tvrdnje i sl.) biće jasno naznačeni kao naknadno dodati sadržaj u tekstu analize.

3. Tipovi lažnih vesti koji se daju na osnovu gore navedene provere

Na osnovu gore naznačene provere, svaka izdvojena tvrdnja se svrstava u jednu od kategorija definisanih metodologijom, to jest daje joj se odgovarajuća oznaka tipa lažne vesti. Jedan članak može imati više ocena, u zavisnosti od toga 1) koliko je tvrdnji u njemu ocenjeno 2) koliko je spornih postupaka identifikovano.

3. Metodologija ocenjivanja

Oznake koje može dobiti jedna tvrdnja ili članak nekog medija od strane portala Raskrikavanje.rs su sledeće:

Propaganda

Oznaku „Politička promocija“ dobija medijski izveštaj koji jasno propagira jedno mišljenje ili jednu poziciju po nekom pitanju i gde medij jasno naznači da je reč o promociji pojedinca/ke, organizacije, političke partije ili slično. Medijski izveštaji sa ovakvom ocenom su najmanje problematični iz perspektive ove metodologije.

Satira i humor

Oznaku „Satira i humor“ dobija medijski sadržaj koji koristi izmišljene vesti s ciljem satiričnog prikaza stvarnosti. Ovo je još jedan primer medijskog izveštaja koji nije problematičan, ako medij jasno naznači da se radi o satiričnom sadržaju. Cilj uključivanja ove kategorije u metodologiju jeste ukazivanje na ovu vrstu sadržaja u situacijama kada on može da napravi privid da se radi o istinitom medijskom izveštaju i postane potencijalno štetan u slučaju daljeg prenošenja bez provere i jasne naznake da se radi o satiri. U našoj metodologiji, ovu oznaku dobija samo sadržaj za koji medij koji je autor istog jasno naglasi da je reč o satiri.

Klikbejt

Oznaku „Klikbejt“ dobija medijski izveštaj čiji naslov nema uporište u samom tekstu koji sledi. Ovakvi tekstovi i prilozi imaju za cilj da senzacionalističkim naslovom privuku pažnju konzumenta/kinje, obećavajući sadržaj koji zapravo ne postoji. Uglavnom se kreiraju iz finansijskog interesa, to jest zbog povećanja čitanosti.

Skriveno reklamiranje

Oznaku „Skriveno reklamiranje“ dobija reklama koja je predstavljena kao urednički sadržaj. Ovakvi izveštaji izgledaju kao novinarski/autorski tekstovi, iako se najčešće radi o sponzorisanim sadržajima. Ova oznaka daje se u slučajevima kada takvi sadržaji nisu jasno označeni kao reklame ili sponzorirani članci, što nalažu pravila profesije. Ova oznaka nužno ne implicira kršenje bilo kog zakona Republike Srbije, pre svega Zakona o oglašavanju.

Greška

Oznaku „Greška“ dobija medijski izveštaj u kojem uredništvo medija napravi grešku objavom netačne informacije ili prenošenjem neproverene vesti iz drugog izvora, bez očite namere dezinformisanja javnosti. Ovakav izveštaj može biti veoma štetan u nekim slučajevima, a nakon ponavljanja prenošenja vesti iz nepouzdatih izvora, možemo govoriti i o nameri nekog medija da prenošenjem netačnog sadržaja utiče na javnost.

Pristrasnost

Oznaku „Pristrasnost“ dobija medijski izveštaj za koji se može jasno utvrditi da favorizuje činjenice, stavove i zaključke koji odgovaraju određenom narativu, često nepoštujući

pravilo kontaktiranja druge strane kada se radi o tvrdnjama koje su štetne po nečiji ugled, ili koje određene aktere prikazuju u negativnom svetlu. Jedan od oblika pristrasnog izveštavanja je i selektivno prikazivanje činjenica, gde se ističu činjenice koje idu u prilog određenoj tezi, dok se činjenice koje je ne potvrđuju tendenciozno izostavljaju. Ovakve medijske izveštaje uglavnom prati i vrlo emocionalan i strastven način pisanja. Oni mogu i ne moraju biti netačni, ali po pravilu ne prikazuju celu sliku i sve strane priče, već predstavljaju samo one činjenice koje odgovaraju preferiranom narativu.

Teorija zavere

Oznaku „Teorija zavere“ dobija medijski izveštaj koji daje neistinit ili neproverljiv opis neke pojave, događaja ili osobe, predstavljajući ih kao deo ili rezultat skrivenog plana (“zavere”). Za ovakve sadržaje karakteristično je da iznose niz tvrdnji, predstavljenih kao činjenice, između kojih se utvrđuju uzročno-posledične veze, bez nuđenja bilo kakvih kredibilnih dokaza.

Pseudonauka

Ocenu „Pseudonauka“ dobija medijski izveštaj koji pokušava da određena mišljenja, stavove, vrednosti ili nalaze dobijene nenaučnim metodama, predstavi kao naučna otkrića ili činjenice. U ovakvim izveštajima često se pogrešno ili manipulativno interpretiraju postojeća naučna istraživanja, ili se poziva na istraživanja koja nisu u skladu sa naučnom proverom i utvrđivanjem činjenica.

Manipulisanje činjenicama

Oznaku „Manipulisanje činjenicama“ dobija medijski izveštaj koji koristi poznate i tačne činjenice, ali ih interpretira na obmanjujući način. Ovi izveštaji uglavnom koriste tačne informacije za izvođenje netačnih zaključaka ili tvrdnji, čime usmeravaju zaključke konzumenata medijskog sadržaja u pogrešnom smeru u odnosu na stvarno značenje predstavljenih činjenica.

Dezinformacija

Oznaku „Dezinformacija“ dobija medijski izveštaj koji u sebi sadrži „miks“ činjenica, netačnog ili poluistinitog sadržaja. Namera medija može da bude informisanje javnosti, ali da ujedno nisu svesni netačnih informacija. Takođe, ovom ocenom biće tretirani i izveštaji koji imaju lažne atribucije ili naslove koji ne oslikavaju tekst u smislu tačnosti informacija.

Lažna vest

Oznaku „Lažna vest“ dobija originalni medijski izveštaj (u potpunosti ga proizveo medij koji ga je objavio) koji u sebi sadrži činjenično pogrešne tvrdnje ili informacije. Za sadržaje koji se ocenjuju kao lažne vesti može se pouzdano utvrditi da su kreirani i prošireni sa

namerom da dezinformišu javnost, to jest da tvrdnju koja je u potpunosti lažna predstave kao činjenicu.

Cenzura

Oznakom „Cenzura“ obeleženi su medijski sadržaji za koje se ispostavi da su cenzurisani, bilo u celosti ili delovima. Najčešće su takvi sadržaji sklonjeni ubrzo po objavljivanju, a bez jasnog obrazloženja redakcije. U ovom smislu, praviće se razlika između stilskih i drugih vrsta ažuriranja koja se pre svega odnose na tekstove i druge formate koji se bave politički osetljivim i temama od javnog interesa, a koji su misteriozno i bez razloga „nestali“.

Neutemeljeno

Oznakom „Neutemeljeno“ označeni su medijski izveštaji koji se ne baziraju na jasnom izvoru i za koje se istraživanjem ne može utvrditi ko su izvori za tvrdnje iznete u članku.

**Ovu kategorizaciju ocena novinari Raskrikavanja razvili su po ugledu na „EAVI – The European Association for Viewers Interests“.*

4. Liste medijskih izvora upitnog kredibiliteta

Pored ocenjivanja pojedinačnih sadržaja, platforma Raskrikavanje će, na osnovu svih zabeleženih ocena, automatski kreirati liste medija i medijskih izvora upitnog kredibiliteta.

Cilj pravljenja ovakvih lista je uspostavljanje pouzdanog, nezavisnog i metodološki utemeljenog izvora koji konzumentima medijskog sadržaja omogućava da provere kredibilitet medija koje prate. Na ovaj način, konzumenti/kinje medija mogu praćenjem medijskih lista da naprave razliku između medija koji profesionalno i kvalitetno izveštavaju, i onih medija za koje je utvrđeno da objavljuju nepouzidane ili netačne informacije, ili im je kredibilitet kompromitovan na bilo koji drugi način, a u skladu sa kriterijumima Raskrikavanja.

U tu svrhu, unošenjem novih sadržaja Raskrikavanje će kontinuirano ažurirati dve liste medija:

1. „Crvena lista“ lista, ili lista medija koji objavljuju lažne vesti
2. „Lista rizičnih medija“ lista ili lista medija kod kojih postoji opravdana sumnja da bi mogli objaviti sadržaje upitne istinitosti

Crvena lista je lista na kojoj se nalaze mediji koji su objavili i za koje je dokazano da su autori lažne vesti, onako kako je po metodologiji definisana lažna vest. Svaki medij, čiji jedan medijski izveštaj dobije oznaku „Lažna vest“, automatski dospeva na ovu listu.

Kada se medij jednom nađe na ovoj listi, sa nje će biti skinut ako u roku od dva meseca nakon poslednje takve ocene, ne dobije nijednu novu ocenu „Lažna vest“ za neki svoj medijski izveštaj, tj. ukoliko u periodu od dva meseca ne objavi nijednu lažnu vest. U slučaju da je medij objavio demanti za lažnu vest prema standardima propisanim u metodologiji, nakon takvog demantija skida se sa liste.

Lista rizičnih medija je lista na kojoj se nalaze mediji koji su, u periodu od najviše dva meseca, objavili bar tri članka koji su imali neki od elemenata dezinformacije onako kako je to definisano metodologijom. Dakle, svaki medij čija bar tri medijska izveštaja u roku od dva meseca dobiju bilo koju ocenu osim ocena „Lažna vest“ postaje deo ove liste.

Kada se medij jednom nađe na ovoj listi, sa nje će biti skinut ako u roku od dva meseca nakon zadnje ocene ne dobije nijednu novu ocenu iz metodologije (osim ocene „Lažna vest“) za neki svoj medijski izveštaj.